

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Людський вимір – визначний чинник, що характеризує сучасну мовну комунікацію. Особистісний підхід до дослідження лінгвістичних понять враховує надбання життєвого і ментального досвіду, особливості сприйняття, мислення, інтереси як конкретної особи, так і соціуму. Як наслідок – акт спілкування спрямований не лише на передавання інтонації, пізнання навколишнього світу, встановлення стосунків між комунікантами, а й відбиває їх ставлення до усіх складників комунікації, є виразником світогляду тощо.

Думки, міркування мовної особистості про якість, характер, значення кого чи чого-небудь знаходять відбиття у категорії оцінки. Мета нашої наукової розвідки – визначити зміст категорії оцінки, засоби її вираження, а також розглянути категорію ввічливості як засіб вираження суб'єктивної оцінки на прикладі комунікативної ситуації «прохання».

Про значення оцінки для наукового пізнання та формування картини світу особистості говорили ще давні філософи. Їхні спостереження знайшли відбиття у теоріях «об'єктивізму» і «суб'єктивізму». Об'єктивізм вони трактували як «світоглядну позицію, в основі якої лежить орієнтація людського пізнання на соціально-політичну нейтральність, на утримання від соціально-критичних оцінок, суджень про цінність і мету, від світоглядних і моральних проблем, особливо від суб'єктивних висновків» [8, 453]. Тоді як суб'єктивізм «ігнорує об'єктивний підхід до дійсності, заперечує об'єктивні закони природи і суспільства» і відбиває критичне сприймання людиною довкілля [8, 661]. Ідеальною для пізнання філософи вважають об'єктивну оцінку, однак при цьому зазначають, що «хоча об'єктивізм гарантує об'єктивність знання, проте він не лише обмежує, а й звужує його» [8, 453]. Такі підходи визначають поняття оцінки як логіко-філософської категорії, що формує зміст і перебіг людського пізнання.

У лінгвістиці категорія оцінки привернула увагу дослідників не так давно. До цієї проблеми ґрунтовно чи побіжно зверталися Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, І.В.Арнольд, О.С.Ахманова, Л.Г.Барлас, О.В.Вайгла, Є.М.Галкіна-Федорук, Г.В.Колшанський, R. Hare, N. Chomsky, R. Perry та інші. З огляду на складність цієї лінгвістичної категорії, специфіку структури, критеріїв, засобів вираження, й досі немає єдиного підходу до її наукового визначення й опису.

Під мовною оцінкою будемо розуміти вербальну інтерпретацію людиною своїх уявлень, висновків про об'єкти і явища навколишньої дійсності, зокрема їх сутність, властивості, характер, значення, роль, цінність тощо. Основними компонентами мовної оцінки лінгвісти вважають: суб'єкт та об'єкт оцінювання, оцінний предикат, шкалу оцінок, аспект та підставу оцінювання [5, 12]. Оскільки критеріями оцінювання є система норм та цінностей конкретної особистості, то мовна оцінка є завжди індивідуальною, а отже суб'єктивною.

Прояви оцінювання властиві для будь-якої діяльності людини, однак усі вони знаходять відбиття у мові на усіх її рівнях: фонетичному, лексичному, фразеологічному, граматичному. А отже, засобами вираження мовної оцінки є вербальні знаки, що репрезентують кожний із цих рівнів. Однак, щоб адекватно визначити природу і особливості лінгвістичної категорії оцінки варто зважати й на інші її аспекти: семантичний, комунікативний, прагматичний, культурологічний тощо.

Логіко-семантичний аспект суб'єктивного оцінювання передбачає визначення таких типів оцінки: позитивна/негативна; загальна/часткова, об'єктивна/суб'єктивна; емоційна/раціональна; абсолютна/порівняльна [6]. У реальному акті спілкування ці типи оцінок майже не трапляються у чистому вигляді, а, як правило, є інтегративним поєднанням, що репрезентує ставлення мовця до об'єкта оцінювання. Комунікативно-прагматичний аспект ґрунтується на функціональному підході до лінгвістичної категорії оцінки, що на усіх етапах комунікативного акту (ілюкутивному, локутивному, перлокутивному) забезпечує перебіг спілкування, визначає результат тощо. Культурологічний аспект враховує значення оцінки для формування іміджу мовної особистості.

У реалізації суб'єктивного оцінювання важливу роль відіграють стратегії комунікативної взаємодії, що яскраво відбиті у художньому дискурсі. Під час дослідження сучасного українського художнього дискурсу нашу увагу привернула категорія ввічливості як засіб вираження суб'єктивної оцінки. Розглянемо її особливості на прикладі комунікативної ситуації «прохання».

За традицією українського етикету, прохання – це «ввічливе звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, виконати щось, просьба» [3, 1178]. Форма прохання залежить від багатьох чинників: офіційності ситуації; посади; вагомості того, про що просять; статі прохача, його соці-

альної приналежності, стосунків між комунікантами тощо. За змістовим наповненням формула прохання відбиває суб'єктивне ставлення прохача до адресата, тому може варіюватися від власне прохання у вишуканій формі до наказу і навіть вимоги.

Увічлива формула прохання реалізується за допомогою етикетних комбінацій, характерних для такої комунікативної ситуації, а саме:

вставних слів *будь ласка*, за допомогою яких прохач апелює до співрозмовника бути прихильним, виявити ласку в задоволенні прохання: – *Будь ласка, дай мені зараз спокій, я дуже хочу спати*, – *попрохав Орест і поклав слухавку* (І.Роздобудько «Ескорт – у смерть»); – *Припини, будь ласка. Дай мені спокій хоч сьогодні* (І.Роздобудько «Ескорт у смерть»); – *Куди? Почекай, давай питаємо. Шановна добродійко, підкажіть, будь ласка, як звідси дістатися до найближчої лікарні?* (О.Печорна «Грішниця»). Такі етикетні формули стали настільки стереотипними, що в окремих випадках не потребують вербалізації розгорнутого прохання, наприклад: – *Чаю, будь ласка* (Л.Дереш «Архе») замість – *Принесіть мені, будь ласка, чаю...*;

лексичних засобів, що виражають вибачення (*вибачте, перепрошую*), за допомогою яких адресат заздалегідь просить вибачення за те, що потурбував співрозмовника, відволікає його від нагальних справ тощо, наприклад: – *Вибач, а де саме її шукати?* (Л.Дереш «Архе»); – *Дуже перепрошую, у Вас не буде цигарки?* (Л.Дереш «Архе»);

слів *дозвольте, можнота інших*, що спонукають адресата до висловлення згоди, що дає право на висловлення прохання: – *Я, дозвольте, скажу все, що я тут про декого думаю* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»); – *Можна, я візьму твої туфлі?* (І. Роздобудько «Ескорт у смерть»);

граматичних форм дієслів, що допомагають з'ясувати спроможність адресанта виконати певну дію: – *Ви не могли б зняти капелюшок? – раптом попросив він* (І.Роздобудько «Ескорт у смерть»); – *Ми шукаємо Федора Павловича Хоменка. Ви б не могли підказати, як до нього дістатись?* (О.Печорна «Грішниця»).

Як бачимо із наведених прикладів, адресант демонструє позитивне ставлення до адресата за допомогою лексичних та граматичних засобів, додатковими виразниками увічливості є звертання на «Ви». Власне прохання висловлюється за допомогою спонукальних речень чи предикативних частин, побудованих за відповідною моделлю, організаційним ядром яких є дієслово-предикат, що має форму наказового способу. В окремих випадках функцію імперативних засобів виконують форми дієслів дійсного або умовного способу, причому, сама синтаксична конструкція побудована за моделлю питального речення. Така форма прохання дозволяє отримати негайну реакцію адресата: відповідь про можливість задоволення прохання чи виконання вимоги адресата.

Толерантність прохання нівелюється, коли замість власне українських традиційних етикетних вставок комунікантивикористовують іншомовні відповідники «*біте*», «*пліз*» тощо, наприклад: *Йостек, задиханий і спітнілий, вилазить на горб. Опинившись перед Аліком, він тут же падає на коліна і починає бити поклони, промовляючи тонким голосом: – Божественний ви наш, порятуйте нас! Біте шьон, хелп ас, пліз!* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»). Таке прохання підкреслює нецирість, фамільярне ставлення до співрозмовника, що підсилюється відповідною поведінкою мовця.

Форма прохання-наказу зумовлена відповідним емоційним станом мовця-героя художнього твору (надмірним емоційним збудженням, заглибленням у власні думки і переживання тощо), а також стосунками між комунікантами (неприятне, зверхне ставлення і т. ін.). Такі репліки позбавлені етикетних вкраплень і відзначаються підкресленою категоричністю, наприклад: – *Зупиніть тут, – попросив я* (Л.Дереш «Архе»); *Цой такий печальний, такий кумедний закурює. – Дай мені! Наказує Лорна, і цой пригощає її сигаретою* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»). Головним засобом оформлення реплік у цих діалогох є дієслово-предикат у формі наказового способу. Категоричність прохання-наказу може пом'якшуватись, коли мовець не вербалізує цей компонент повідомлення: *Терезка дістала з кишені м'яту пачку «Прилук», добула пштреньком погнуту цигарку і недбало вставила ту в куток рота. – О! – коли вуйко побачив цей жест, його очі спалахнули. – І мені так! Як хуліганові!* (Л.Дереш «Архе»).

Особливістю спілкування між добре знайомими людьми є ігнорування форм комунікативного етикету під час висловлення прохання та негайної реакції співрозмовника: – *Ми підемо, правда? – Віка дивиться благальними очима. – Само собою, – відповідаю їй* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»); – *Маєш запалити? – з незмінно провітлілим виразом запитує король* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»); – *У тебе є позичити двісті гривень? – спитала я* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»). Хоча імперативність репліки-прохання дещо приглушена добром граматичних форм та синтаксичним оформленням, такі засоби та відповідна поведінка мовця дозволяють маніпулювати адресантом, не дають йому права вибору, заставляють неодмінно реагувати навіть проти волі.

Підкресленою експресивністю відзначається благання: – *Допоможіть дитині, благу!* (О.Печорна «Грішниця»). – *Заради всього святого, допоможіть! Я не зможу жити з цим далі. Не-*

вже хтось зможе полюбити його сильніше, ніж рідна матір? (О.Печорна «Грішниця»). Як бачимо, мовець з особливою наполегливістю просить про допомогу, про що свідчать відповідні мовні засоби *благаю, заради всього святого*.

Заслугує на увагу форма прохання, яка властива особам без постійного місця проживання. Такі репліки переповнені мовними засобами, що викликають співчуття, співпереживання, бажання допомогти тощо, зокрема: емоційно забарвленою лексику, епітетами, використанням культурних назв, синтаксичним оформленням, додатковими засобами впливу є тон, інтонація, тембр голосу, поведінка мовця, наприклад: *– Дітоньки добрі, – таким тонесеньким і тихесеньким голоском заговорила бабця, що моє серце стислося. – Дітки мої. Допоможіть бідній людині. Якщо можете. Дайте п'ять копійочок. І най Вас Бог благословить* (Л.Дереш «Архе»). Недотримання літературних норм при цьому використовується для підсилення мети прохача: *Коло демонстрантів сумно стояла жінка із Закарпаття. З великим клунком за спиною й у лахмітті. Вона монотонним голосом почергово зверталась то до одних, то до інших. – Вібачьте, цьо вас прьошу, я сама ні месна, дайте нескількакопійек, рибіонокбальной, зовсім хоронький, дайте хто цьо може...* (Л.Дереш «Культ»). Така форма прохання свідчить про соціальне становище персонажа: це людина із самих нижчих прошарків суспільства, що не має освіти, житла, елементарних умов для існування. Оформлення прохання спрямоване на те, щоб викликати жалість та відповідну реакцію адресата чи адресатів.

А отже, ввічливість як складова міжособистісного спілкування є важливим регулятором поведінки, необхідним для досягнення ефективної взаємодії людей. Використання етикетних формул та їхнє мовне оформлення не лише формує обличчя мовної особистості, а й є виразником її інтенцій, ставлення до співрозмовника, тобто засобом вираження суб'єктивної оцінки. Оцінний підхід до об'єкта пізнання, його сприймання стають можливі завдяки сформованій системі норм та цінностей, що притаманні кожній особистості. Засобами вираження цієї категорії є одиниці різних мовних рівнів.

На основі аналізу етикетної ситуації «прохання» ми виявили, що в реальних комунікативних актах норми комунікативного етикету, що є своєрідними еталонами, зазнають значних трансформацій. Керуючись теорією П.Брауна та С.Гофмана про позитивну та негативну ввічливість [7], ми дійшли висновку, що її втілення набуває поступеневого вираження і реалізуються у глобальних та локальних стратегіях. Глобальні стратегії ввічливості мають такі стадії вираження: позитивну, нейтральну, формальну, негативну, що залежить від особистісного сприйняття комунікативної ситуації чи співрозмовника, забезпечує зближення чи віддалення суб'єктів мовленнєвої діяльності. Локальні стратегії реалізуються у вигляді вербальних та невербальних сигналів – індикаторів ввічливості, які у свою чергу є засобами вираження суб'єктивної оцінки.

Список використаних джерел

1. Безноса А. П. Граматичні індикатори вираження ввічливості (з історії вивчення питання) / П. А. Безноса // Лінгвістичні студії. – 2008. – № 17. – С.176-180.
2. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С.К.Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / Укладач і головний редактор В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Вжещ Я. Л. Принцип ввічливості в теорії і практиці міжкультурної комунікації. Теорія збереження обличчя П. Брауна та С. Левінсона / Я.Л. Вжещ // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Ч. II. – 2011. – № 9. – С. 251-255.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М.Вольф. – 2-е изд., доп. – М. :Эдиториал УРСС, 2002. – 246 с.
6. Карасик В. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагмалингвистический аспект. Лингвосемантический аспект / В. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
7. Потятиник У. Категорія ввічливості як засіб розкриття міжособистісної взаємодії / Уляна Потятиник // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 199-207.
8. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

Анотація. У статті розглянуто суб'єктивну оцінку як іманентну характеристику сучасного художнього дискурсу. Виокремлено найяскравіші семантичні типи суб'єктивної оцінки, а також з'ясовано прагматично релевантні засоби вираження кожного з них на лексичному, словотвірному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Визначено особливості категорії ввічливості як засобу вираження суб'єктивної оцінки у комунікативній ситуації прохання.

Ключові слова: суб'єктивна оцінка, категорія ввічливості, етикетна формула, комунікативна ситуація, художній дискурс.

Summary. Personal approach to linguistic notions take into consideration living and mental experience, individual perception, thinking, interests of both particular person and society. As a result – act of communication, directed not only on transmitting the information, cognition of the environment, settling relations between communicators, but also it reflects their attitude to all components of communication and it expresses the world outlook etc.

Thoughts of linguistic individuality about quality, character, and meaning of somebody or something are reflected in the category of evaluation. The aim of the scientific research is to define the content of category of evaluation and means of its expressing and also to study category of politeness as the means of subjective evaluation expression on the example of communicative situation of “request”.

Politeness as a component of interpersonal communication is a very important regulator of behavior, necessary for reaching the effective interaction between people. Usage of etiquette formulas and their linguistic arranging not only forms the view of new linguistic individuality, but also it becomes the exponent of its intentions, attitude to interlocutor, in other words – the means of subjective evaluation expression. The evaluative approach to the subject of cognition, its perception, becomes possible thanks to the formed system of norms and values, which are peculiar to every personality. The means of this category expression – are units of different linguistic levels.

Key words: *subjective evaluation, category of politeness, etiquette formula, communicative situation, artistic discourse.*

Отримано: 15.10.2015 р.

УДК 811.161.2:821.161.2.1В/7.08

Дмитренко О.О.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАнь ІРИНИ ВІЛЬДЕ

На сьогодні мову художнього твору уже сприймають не лише як сукупність мовних засобів окремих рівнів і різноманітних тропів, а як художню цілісність, як текст, який віддзеркалює особистість автора, його світогляд. Йдеться про мовотворчість письменника, про тільки йому притаманний стиль оповіді, мовні образи, про характерні вислови і синтаксичні звороти, індивідуально-авторське словотворення тощо. Наявність індивідуального стилю для творчості й популярності письменника є визначальною.

Ірина Вільде – відома українська письменниця, громадський діяч, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, і зрештою, проста сильна, незламана українська жінка, що не боялася кинути виклик життєвим труднощам. ЮНЕСКО внесла письменницю до числа знаменитих людей ХХ століття. Важливу роль у розвитку сучасної української літературної мови належить саме їй, яка, даючи сучасникам і нащадкам уроки конкретності і глобальності, масштабності пережитого і художньо – філософський синтез особистого й історичного, морального і соціального, виявляє глибину думки та гостроту світосприймання.

Творчість Ірини Вільде, спалах літературної діяльності якої припав на першу половину ХХ століття, стала визначальною для утвердження естетичних координат новітнього українського письменства. У нашій свідомості талановита буковинка – володарка в царстві всеосяжного мону-ментального роману й найконцентрованіших форм малої прози, одна з найбільших вершин української літератури.

Ірина Вільде плідно працювала в жанрі новели, оповідання, нарису, публіцистики, повісті, роману, збагачуючи кожен з цих форм індивідуальними мовно-стилістичними засобами, підходящом до зображення життя. Ставлення до дійсності письменниця завжди прагнула виражати по-своєму. Своєрідною є і розповідна манера оповідань, вона завжди відбиває характер, вік, класову приналежність оповідача.

Вважаємо постать Ірини Вільде символічною: ця письменниця передала у своїй прозі новий настрій українства, гордо зберегла західноукраїнський колорит у радянську добу, створила неповторну ліричність стилю. Її творчий доробок – цінна літературна спадщина, що стала енциклопедією західноукраїнського життя, це звіт перед нащадками й минулим поколінням.

Творчість письменниці надзвичайно актуальна й сьогодні, вона є невичерпним джерелом для сучасних наукових досліджень у галузі літературознавства, мовознавства, історії, суспільствознавства, літературних інспірацій.

Із літературознавчого погляду творчий доробок Ірини Вільде досліджували Марія Вальо “високого ідейно-мистецького рівня в творчості Ірина Вільде досягла великою мірою завдяки гли-